Možnosti měření školní ne/kázně s použitím metody ukotvujících vinět

POSSIBILITIES OF MEASURING OF SCHOOL UN/DISCIPLINE BY USING ANCHORING VIGNETTES METHOD

Eva Vaňkátová

Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova

Abstrakt: Příspěvek prezentuje vybrané výsledky kvalitativního výzkumu, který byl realizován mezi učiteli a žáky 8. a 9. ročníků základních škol. Jeho cílem bylo zjištění, jaké formy chování během výuky považují učitelé a samotní žáci za nekázeň, a jak vlastně žáci nekázeň definují. Dalším záměrem bylo zjistit, zda existují rozdíly v hodnocení nekázně mezi žáky osmých a devátých ročníků a mezi žáky malých venkovských a velkých městských škol. Kvalitativní výzkum byl realizován formou hloubkových rozhovorů s 15 vyučujícími a šesti focus group, kterých se účastnilo celkem 69 žáků. Rozhovory byly zaznamenávány, přepisovány a postupně kódovány. Žáci i učitelé se shodli v tom, že jako nejčastější formy nekázně označili povídání se sousedem v lavici či ostatními spolužáky, otáčení se, posílání různých předmětů po třídě, používání mobilních telefonů a drzé a nemístné komentáře či otázky směrem k učitelům/učitelkám. Výsledky potvrdily, že žáci osmých ročníků jsou více kritičtí v hodnocení nekázně oproti žákům devátých ročníků, stejně tak jsou kritičtější žáci malých venkovských škol oproti žákům ze základních škol ve velkých městech. Získaná data budou použita pro konstrukci ukotvujících vinět. Metoda ukotvujících vinět povede v následném výzkumu k očištění dat v žákovském sebehodnocení kázně. Tím tato metoda nabízí možnost interpretovat rozdílnost ve využívání sebehodnotící škály a získaná data porovnávat.

Klíčová slova: škola, ne/kázeň, kvalitativní výzkum, sebehodnocení, metoda ukotvujících vinět

Abstract: The article presents selected results of qualitative research, which was realized with teachers and pupils of the eight and the ninth classes of elementary school (ISCED 2). The purpose was to know what forms of behavior teachers and pupils identify as a school undiscipline and whether differences exists between pupils of various age and pupils from rural and urban schools. This research was realized by in-depth interview with teachers and by focus groups with 69 pupils. All interview was recorded, transcribed and coded. The results of research bring out, that teachers and their pupils indicated distraction, talking with classmates, turning back, using a mobile phone and impudence and inappropriate reaction as a form of school undiscipline. The results clarified, that pupils of the eight classes and pupils from rural schools are more critical regarding school undiscipline. Obtained data will be used for construction of anchoring vignettes. Anchoring vignettes method will lead to vindication of pupil´s self-assessment of undiscipline. This method offers to interpret the diversity in the use of self-assessment scale and to compare the data.

Keywords: school, un/discipline, qualitative research, self-assessment, the anchoring vignettes method

1 Teoretická východiska

Školní kázeň je jedním z faktorů, které výrazně ovlivňují kvalitu výuky. V definici kázně se autoři, kteří se touto problematikou zabývají, v podstatě shodují. Již Uher (1924) zmiňuje, že kázeň spočívá v podřizování se jedince určitým pravidlům, zákonům, normám, apod. Pedagogický slovník definuje kázeň jako vědomé, přesné plnění stanovených úkolů, určených činností, jež je spojené s respektováním autority (Průcha, Walterová, Mareš, 2003). Bendl (2001) vymezuje kázeň jako vědomé dodržování zadaných norem. Z těchto definic vyplývá, že nekázeň můžeme definovat jako porušování norem a pravidel a nerespektování autority.

Na školní nekázeň lze nahlížet z mnoha úhlů pohledu, pro tuto studii je zásadní, jak na nekázeň nahlíží samotní aktéři, kteří se na ní přímo či nepřímo podílejí, a to učitelé a žáci. Na pohled učitelů na kázeň lze vycházet z některých studií. Larson (2014) ve své studii došel k závěru, že efektivita výuky je do značné míry ovlivněna vztahy učitelů a žáků. Tyto vztahy do značné míry ovlivňují kázeň žáků. Další výzkum mezi učiteli ukazuje, že učitelé se čím dál více potýkají s nárůstem kázeňských problémů a snižujícím se zájmem žáků o školní vzdělávání (Vašutová, Urbánek, 2010). Největší problém s udržením kázně ve třídě mají bezesporu nastupující absolventi vysokých škol. V knize Andragogický výzkum (Průcha, 2014) autor zmiňuje několik studií, které ukazují, že v profesní přípravě učitelé postrádají přípravu na to, jak udržet ve třídě kázeň. Ohledně problémů u nově nastupujících učitelů vzniklo několik studií (Bendl, 2005; Ježek, 2009; Pane et al., 2013; Eurydice Report, 2015; Kučerová et al., 2015).

Výzkumů, které se zabývají nekázní během výuky a v nichž jsou respondenty samotní žáci či studenti, není mnoho. V šetření PISA z roku 2012 uvedlo 30% českých žáků, že ve většině či ve všech hodinách matematiky vládne hluk a nepořádek. Pokud jsou výzkumy publikovány, jedná se v mnoha případech o kvalitativní výzkumy, během nichž je oslovován poměrně malý počet respondentů. Nicméně i tyto výzkumy přináší zajímavá zjištění (Maphosa & Mammen, 2011; Rossouw, 2013).

I přesto, že je oblasti nekázně věnována odbornou veřejností značná pozornost, nemáme doposud taková data, abychom mohli nekázeň žáků porovnávat, ať v rámci jednotlivých tříd či škol, tak i na mezinárodní úrovni.

2 Cíle výzkumu

Primárním cílem bylo prostřednictvím kvalitativního výzkumu sesbírat dostatečné množství takových dat, která by posloužila ke konstrukci dotazníku a formulaci ukotvujících vinět. Dotazník by měl sloužit jako nástroj pro měření školní ne/kázně.

V rámci zrealizovaného výzkumu bylo vydefinováno několik hlavních a vedlejších výzkumných otázek a podotázek. Zde je uveden výčet těch nejzásadnějších.

Hlavní výzkumná otázky:

- *Jaké nejčastější formy chování označují žáci a učitelé za nekázeň?*

Podotázky:

- *Jak žáci rozumí pojmu kázeň, resp. nekázeň?*
- *Existují rozdíly ve vnímání nekázně žáky s ohledem na lokalizaci školy či ročník, který žáci navštěvují?*
- *Kde učitelé shledávají příčiny nekázně během výuky?*

3 Výzkumný vzorek a metody

Pro účely výzkumu byly osloveny dvě cílové skupiny z šesti základních škol. Jednalo se o klasické základní školy s devíti postupnými ročníky. Velikost a lokalita škol byla volena tak, aby odpovídala celostátnímu průměru.

Tabulka 2 Charakteristika základních škol zapojených do výzkumu

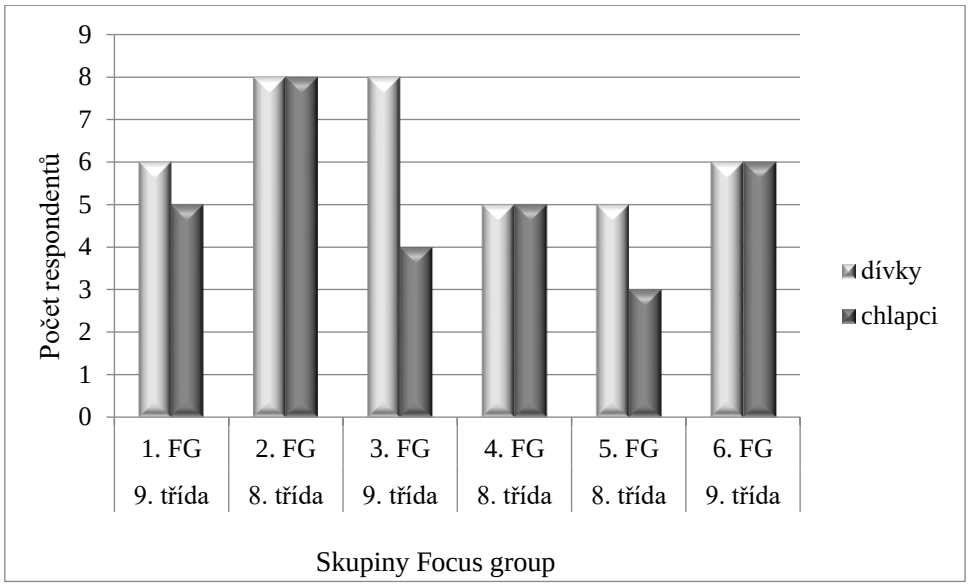
Název školy	Lokalita	Velikost obce (počet obyvatel)	Počet žáků celkem	Počet žáků na 2. stupni	Oslovený ročník/počet oslovených žáků	Počet oslovených učitelů
A	okrajová část Prahy	nad 100 000 obyvatel	486	178	9. ročník/ 11	3
B	obec	do 15 000 obyvatel	280	124	8. ročník/ 16	3
C	město	95 000 obyvatel	620	272	9. ročník/ 12	3
D	sídlištní část Prahy	nad 100 000 obyvatel	512	247	8. ročník/ 10	2
E	malá obec	do 3 000 obyvatel	183	82	8. ročník/ 8	2
F	město	90 000 obyvatel	330	151	9. ročník/ 12	2

První skupinu tvořilo 15 učitelů, kteří byli vybíráni podle strat. Určení těchto strat vycházelo ze statistických údajů MŠMT za rok 2014. V následující tabulce jsou v závorkách uvedeny počty učitelů, kteří byli vybíráni z uvedených kategorií.

Tabulka 3 Charakteristika oslovených učitelů vybraných na základě stratifikovaného náhodného výběru

<table>
<tr><td>Typy strat</td><td colspan="6">Počty oslovených učitelů (v závorce)</td></tr>
<tr><td>pohlaví</td><td colspan="3">muži (2)</td><td colspan="3">ženy (13)</td></tr>
<tr><td>věk
(v letech)</td><td>do 26
(1)</td><td>26 - 35 let
(3)</td><td>36 - 45
(5)</td><td>46 - 55
(3)</td><td>55 - 65
(2)</td><td>65 a více
(1)</td></tr>
<tr><td>délka praxe
(v letech)</td><td>do 6
(2)</td><td>6 - 12
(5)</td><td>12 - 19
(5)</td><td>19 - 27
(2)</td><td colspan="2">27 a více
(1)</td></tr>
<tr><td>lokalita školy (dle počtu obyvatel)</td><td>2 000 - 10 000
(2)</td><td>10 000 - 30 000
(3)</td><td colspan="2">30 000 - 100 000
(5)</td><td colspan="2">nad 100 000
(5)</td></tr>
</table>

Druhá skupina byla tvořena 69 žáky z 8. a 9. ročníků ve věkové kategorii 14 – 16 let. S výběrem těchto žáků pomáhali jejich třídní učitelé. Pro účely výzkumu bylo zásadní, aby oslovení respondenti měli „zdravé“ sebevědomí, věřili si, dokázali náležitě reflektovat dění okolo a disponovali dobrými komunikačními schopnostmi, tzn., uměli se vyjádřit přesně, stručně, výstižně a jasně. Mezi podmínkami nebyly dosažené školní výsledky.

Obrázek 1 Účastníci fosuc groups dle ročníku a pohlaví

S učiteli byly zrealizovány hloubkové polostrukturované rozhovory, jejichž délka se pohybovala mezi 15-20 minutami. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon. Po jejich realizaci probíhala jejich analýza, několikastupňové třídění a kódování. S žáky bylo provedeno 6 rozhovorů v rámci focus groups. Jednotlivé skupiny trvaly od 60 do 75 minut. Všechny záznamy byly opět nahrávány na diktafon. Následně proběhla transkripce všech rozhovorů a jejich třídění a redukce a následně kódování.

4 Vybrané výsledky

Bylo až překvapivé, do jaké míry se výpovědi žáků a učitelů shodovaly. Jako nejčastější formy nekázně označili učitelé i žáci shodně následující:

- povídání si se sousedem v lavici, popř. s ostatními spolužáky,
- otáčení se,
- posílání si dopisů a různých předmětů po třídě,
- používání mobilních telefonů,
- drzost a nemístné komentáře či otázky směrem k učitelům.

Nicméně i přes shodu byly ve výpovědích obou skupin zaznamenány některé rozdíly. Učitelé jako nekázeň navíc zmínili odmítání spolupráce, čili pasivitu ve výuce, sprostou (vulgární)

mluvu mezi žáky a nenošení domácích úkolů. Tyto aspekty žáci ani jednou nezmínili. Naopak posmívání se spolužákům a spaní v hodině byly označeny pouze žáky, učiteli nikoli.

Na začátku každé focus group byla žákům položena otázka, co si vlastně pod pojmem kázeň představují a jak by tento pojem definovali. Všechny skupiny se v podstatě shodly na tom, že kázeň je nějaké dodržování pravidel, ať už třídních, v rámci školního řádu i nějakých společenských pravidel. Někteří žáci devátých tříd zmiňovali i morální pravidla, jeden žák mluvil dokonce o jakémsi sebeuvědomění vlastního chování. Za nekázeň potom žáci nejčastěji označili jakékoli přestupky proti těmto pravidlům, pokud tyto přestupky obtěžují ostatní. Obecně se také rozvinula diskuze o kázni ve společnosti, její výsledky by ale vydaly na samostatný článek.

I přesto, že žáci poměrně jednotně definovali chování, které je označováno jako nekázeň, značné rozdíly byly zaznamenány v sebehodnocení žáků. Žáci 8. ročníků jsou v oblasti sebehodnocení nekázně mnohem kritičtější než žáci 9. ročníků. Mají větší obavy z toho, že by mohla mít jejich nekázeň (resp. sankce za ní udělené) negativní vliv při přijetí na střední školy. Oproti tomu „deváťáci“ takové obavy nesdíleli, spoléhají více na benevolenci vyučujících. Žáci z vesnických škol (vesnice a malé obce) hodnotí svou nekázeň kritičtěji než žáci z městských škol. Je to dáno menší možností výběru střední školy vzhledem k místu jejich bydliště a možné vzdálenosti dojíždění. Dále zde hraje roli jakýsi „étos vesnice“, a to zejména časté přátelství mezi učiteli a rodiči a nízká anonymita obecně.

Posledním tématem, které je prezentováno v této stati, jsou příčiny nekázně tak, jak je označují oslovení učitelé. Příčiny byly zmíněny v rozhovorech celkem devadesátkrát, přičemž všechny příčiny byly více či méně zmíněny opakovaně. V následující tabulce je přehled vyjmenovaných příčin, jak je zmiňovali oslovení učitelé.

Tabulka 4 Příčiny nekázně při výuce z pohledu učitelů

Příčiny nekázně	Absolutní četnost	Relativní četnost
Výchova v rodině	12	13,3%
Stav celé společnosti	10	11,1%
Nízká motivace	10	11,1%
Nezdravá podpora žáků rodiči	9	10,0%
Malé možnosti učitelů	8	8,9%
Minimum životních cílů	7	7,8%
Špatný přístup učitelů	7	7,8%
Nízká autorita učitele	6	6,7%
Školní neúspěch	6	6,7%
Nuda	5	5,6%
Poruchy chování	4	4,4%
Učitelé jako špatný vzor	3	3,3%
Provokace učitelů	3	3,3%
Celkem	90	100,0%

5 Metoda ukotvujících vinět

V sebehodnocení kázně se v dotaznících používají sebehodnotící otázky s ordinálními škálami. Odpovědi na takové otázky mohou záviset na použití škály. Tak například žák, v jehož rodině je uplatňována poměrně přísná výchova, bude škálu používat jinak (přísněji) než žák, na kterém byla celé dětství praktikována liberální či volná výchova. Oba žáci budou hodnotit svoje chování rozdílně, i když je možné, že se chovají zcela stejně, tzn. úroveň jejich kázně či nekázně je stejná. Metoda ukotvujících vinět je využitelná pro korekci odpovědí na sebehodnotící otázky. Ukotvující viněta je krátký hypotetický příběh či situace, ve které vystupuje hypotetická osoba. Pro jednu sebehodnotící otázku je dobré zkonstruovat několik vinět, které jsou od sebe odstupňovány. V případě měření kázně popisuje jedna viněta žáka bez projevů nekázně, jedna s běžnými projevy nekázně a jedna viněta popisuje velmi neukázněného žáka.

- **Sebehodnotící otázka:** Jak hodnotíš své chování během vyučování? Označ na stupnici od 1 do 5:
  - **Mluvení (bavení se) se spolužáky**

naprostá kázeň 1 2 3 4 5 naprostá nekázeň

- **Viněty:**
- Oskar mluví se svými spolužáky pouze tehdy, pokud je to v zadání práce učitelem. Jak hodnotíš jeho chování?

naprostá kázeň 1 2 3 4 5 naprostá nekázeň

- Žaneta se baví se svojí sousedkou v lavici každou hodinu. Jak hodnotíš její chování?

naprostá kázeň 1 2 3 4 5 naprostá nekázeň

- Laura mluví se svojí sousedkou v lavici každou hodinu. Navíc se baví i s ostatními spolužáky, ke kterým se otáčí. Jak hodnotíš její chování?

naprostá kázeň 1 2 3 4 5 naprostá nekázeň

Obrázek 2 Ukázka vinět na sebehodnotící otázku

Viněty musí být pro žáky jasné, srozumitelné a musí jasně vystihovat chování, které žáci hodnotí. Je zapotřebí se vyvarovat příslovcí (občas, často – každý žák si pod nimi může představit něco jiného), dále je zapotřebí se vyhnout jakémukoli popisu charakteristik hypotetických osob („backround“).

V České republice se ukotvujícím vinětám a jejich možnému použití v pedagogice věnuje Hana Voňková, která ve svých článcích velice srozumitelně popisuje principy užívání a vyhodnocování ukotvujících vinět (Voňková & Hullegie, 2011; Voňková, 2012a, 2012b, 2013; Voňková & Hrabák, 2015).

6 Závěrem

Pro sestrojení dotazníku a formulaci ukotvujících vinět byly poprvé použita data z prezentovaného kvalitativního výzkumu. Kvalita dotazníku v tomto případě závisí do značné míry právě na správné formulaci vinět. Samotnou podstatou formulace vinět se doposud žádný výzkumný tým nezabýval. Ale i metoda ukotvujících vinět má své limity. V případě otázek na nekázeň určených pro žáky základních škol mohou být hned dva limity. Tím prvním je výběr křestního jména u hypotetické osoby ve vinětě. Můžeme si potom klást otázku, zda nebudou žáci při hodnocení vinět spojovat křestní jména hypotetických osob s konkrétními spolužáky. Tím druhým je problematika tender. Budou respondenti kritičtěji hodnotit ve vinětách dívky než chlapce? U dívek se přeci jen na nekázeň nahlíží obecně kritičtěji. Aby ukotvující viněty mohly „očistit" data od subjektivity a rozdílnosti v používání škály, je bezpodmínečně nutné, aby byla dodržena konzistence odpovědí (každý žák používá sebehodnotící škálu stejným způsobem, jakým hodnotí hypotetické osoby ve vinětách) a byla zajištěna ekvivalence vinět (různí žáci budou viněty hodnotit stejným způsobem.

Budou-li dodržena všechna pravidla této metody, můžeme se již nyní domnívat, že metoda ukotvujících vinět má v pedagogickém výzkumu velkou budoucnost.

Literatura

Bendl, S. (2001). *Školní kázeň*. Praha: ISV.

Bendl, S. (2005). *Ukázněná třída, aneb Kázeňské minimum pro učitele*. Praha: Triton.

Euridice Report. (2015). [cit. 2016-07-07]. *Assuring Quality in Education Policies and Approaches to School Evaluation in Europe*. Dostupné z: http://eacea.ec.europa.eu/education/21klil21ce/documents/thematic_reports/178en.pdf.

Ježek, S. (2009). Začínající učitelé jako informátoři o klimatu školy prizmatem tří metod. *Orbis Scholae, 3*(1), 45-61.

Kucerova, L., et al. (2015). A Basic Discourse on Discipline for Novice Teachers. *Open Journal of Social Sciences, 3*(2), 88-95.

Larson, A. (2014). *How Student-Teacher Relationships Influence School Climate: A Literature Review*. Nepublikovaná diplomová práce. Dallas: Texas Women´s University.

Maphosa, C. & Mammen, J. (2011). Disciplinary Measures Used in South African Schools: How Do Learners View Their Effectiveness? *Journal of Social Sciences, 29*(2).

Pane, D. M., et al. (2014). How Teachers Use Power in the Classroom to Avoid or Support Exclusionary School Discipline Practices. *Urban Education, 49*(3), 297-328.

Průcha, J. (2014). *Andragogický výzkum*. Praha: Grada.

Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. (2003). *Pedagogický slovník. 4. aktualizované vydání*. Praha: Portál.

Rossouw, J. P. (2003). Learner discipline in South African public schools – a qualitative study. *Koers, 68*(4), 413-435.

Uher, J. (1924). *Problém kázně*. Praha: Dědictví Komenského.

Vašutová, J. & Urbánek, P. (2010). Učitelé v současné základní škole: hledání mezi změnou a stabilitou. *Orbis Scholae*, *4*(3), 79-91.

Voňková, H. (2012a). Metoda ukotvujících vinět a možnosti použití v pedagogice. *Orbis Scholae, 6*(1), 27-40.

Voňková, H. (2012b). Metoda ukotvujících vinět a předcházející metodologické a statistické přístupy. *Sborník příspěvků z XX. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu Praha.*

Voňková, H. & Hrabák, J. (2015). The (in)comparability of ICT knowledge and 22klil self-assessments among upper secondary school students: The use of the anchoring vignette method. *Computers & Education, 85*, 197-202.

Voňková, H., & Hullegie, P. (2011). Is the anchoring vignettes method sensitive to the domain and choice of the vignette? *Journal of the Royal Statistical Society.* Series A, *174*(3), 597- 620.